

УДК 347.97/.99:005.336.4(1-87 : 477)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ СИСТЕМ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Лісна І. С.

EXTERNAL EXPERIENCE OF JUDICIARY FUNCTIONING AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN CASE OF JUDICIARY REFORM IN UKRAINE

Lisna I. S.

Судова система в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Зазвичай, кожен реформаторський період у цій сфері запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та процедури здійснення судочинства до міжнародних та європейських норм і стандартів. Натомість, практика реалізації таких реформаторських ідей за роки незалежності України тільки загострила проблему. Рівень довіри суспільства до судової влади став вкрай низьким, рівень корумпованості суддів зріс, погіршився доступ до справедливого суду. Тож, проблема реформування судової влади в Україні на сьогодні є актуальною, оскільки лише стабільне законодавство та ефективне правосуддя здатні реально забезпечувати надійний захист прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави.

Ключові слова: *суди, правосуддя, судова система, судова реформа, інститут медіації.*

Вагоме значення для України під час проведення судової реформи має вивчення досвіду функціонування судової гілки влади окремих країн. Тому дослідження полягає у аналізі конституційних основ організації судової влади, здійснення судового управління, характеристики судової системи та суддівського корпусу окремих зарубіжних країн.

Підвалиною законодавчої регламентації судової влади у більшості зарубіжних країн є конституція, а конституційні засади деталізуються у спеціальних законах.

Конституції більшості сучасних зарубіжних країн містять розділи, присвячені судовій гілці влади: «Про судову владу» – конституції Іспанії, Франції, Японії;

«Правосуддя» – Основний закон ФРН; «Суди» – конституція Португалії; «Судочинство» – конституція Угорщини; «Судова система» – конституція Македонії тощо. У вказаних розділах визначено її конституційні засади: визначення судової влади як однієї зі складових системи розподілу влад; основні принципи організації та діяльності судової системи; правовий статус суддів; судові гарантії прав і законних інтересів громадян. Обсяг конституційного регулювання судової влади у зарубіжних країнах також різний.

Характерною особливістю судового устрою в США є відсутність єдиної, загальнонаціональної судової системи. У державі функціонують паралельно єдина

федеральна система судів і самостійні судові системи кожного з 50 штатів, округу Колумбія і чотирьох федеральних територій.

У федеральну систему судів входять: Верховний суд США, апеляційні і окружні суди, а також спеціальні суди. Всю систему федеральних судів очолює Верховний суд США, який посідає виняткове положення у всій структурі вищих державних установ поряд із Конгресом і Президентом США. Апеляційні суди були створені в 1891 р. як суди проміжної юрисдикції між Верховним судом США і окружними судами. Зараз у країні діє 13 апеляційних судів. Вони розглядають скарги на рішення окружних судів, а також на рішення податкових і претензійних судів [1, с. 19]. Також у США діють спеціалізовані суди з розгляду справ у сфері міжнародної торгівлі, монітарних позовів до уряду США, банкрутства, податків, а також Апеляційний суд збройних сил, Апеляційний суд у справах ветеранів та суди адміністративних установ [2, с. 8]. Окружні суди – основна ланка федеральної судової системи. Вся територія країни поділена на округи з урахуванням кордонів між штатами, так що в одному штаті є від одного до чотирьох округів.

У американських штатах діють судові системи, що дуже різняться між собою. Їх особливості пояснюються певними історичними умовами становлення судової влади в конкретному штаті. Загалом, у штатах існують суди першої інстанції, у більшості випадків проміжні апеляційні суди та верховні суди штатів [1, с. 22]. При цьому право штату захищене тим, що кожна правова система відповідного штату є окремою, фактично закритою системою. Тобто кожна судова система штату має власний суд останньої інстанції, за яким залишається право визначального слова у питанні правозастосування у відповідному штаті. Отже, виключно в питаннях федерального права, які виникають первинно

або у федеральному суді, або в суді штату, можна вести мову про існування проявів уніфікованої єдиної судової системи з єдиним найвищим судом – Верховним судом США – судом останньої інстанції щодо розгляду справ усіх категорій [3, с. 259].

Окрім судового врегулювання спору у США запроваджено інститут медіації. Наслідком запровадження цього інституту у США є те, що 95 % справ, що були направлені на медіацію не дійшли до судового розгляду [4, с. 26].

Особливістю судової системи Великобританії є те, що вона складається з трьох відносно самостійних систем – судових установ Англії і Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. З урахуванням цієї особливості розглянемо побудову судової системи в цих країнах.

Верховний суд Англії і Уельсу, очолюваний лордом-канцлером, включає три самостійні судові установи – Апеляційний суд, Високий суд і Суд корони. Всі названі суди належать до категорії вищих. До нижчих в Англії і Уельсі належать суди графств і магістратські суди. Поряд із названими судами загальної юрисдикції в Англії і Уельсі діють спеціалізовані суди різної компетенції (наприклад, промислові, по трудовим спорам), деякі з яких мають назву трибуналів, що підкреслює, як правило, їх другорядне значення порівняно із судами.

Судова система Шотландії істотно відрізняється від англійської і зберігає стосовно неї значну самостійність. У кримінальних справах як вища і остаточна інстанція виступає розташований в Единбурзі Високий суд юстиціаріїв. Вищою судовою інстанцією у цивільних справах є Сесійний суд, що також засідає в Единбурзі. До системи нижчих судів відносяться шерифські та окружні суди (у кримінальних справах) [1, с. 28].

У Великій Британії, як уже зазначалося, також запроваджено інститут медіації, і показник її результативності становить 90-95%.

Конституція Франції містить загальну модель конституційного регулювання діяльності судової влади. У трьох статтях Конституції визначено поняття судової влади, загальні принципи правосуддя, гарантії її незалежності. Так, ст. 64 передбачає, що президент Республіки є гарантом незалежності судової влади і Вища рада магістратури йому у цьому допомагає [5, с. 28].

Всі інші питання, які належать до порядку формування суддівського корпусу, правового статусу суддів, структури судової системи, делеговані органічним законам. До цих законів відносять насамперед Закон Франції «Про Високу палату правосуддя» 1959 р., Закон Франції «Про Конституційну Раду» 1958 р., Закон Франції «Про Вищу раду магістратури» 1958 р., Закон Франції «Про статус магістратури» 1958 р., а також Кодекс судоустрою від 16 березня 1978 р., який регламентує структуру загальних судів.

Система загальних судів Франції представлена Касаційним судом, апеляційними судами і судами, що розглядають різні категорії справ по першій інстанції.

Конституція ФРН у розділі IX, що має назву «Правосуддя», містить детальні положення стосовно юрисдикції судів, правових гарантій громадян та основних принципів здійснення правосуддя. Крім того, у Конституції широко трактується поняття судової влади, яка відповідно до ст. 92 юрисдикційно доручається суддям та здійснюється конституційним судом, федеральними судами і судами земель [6, с. 69].

Конституція ФРН розрізняє п'ять основних галузей юстиції (загальна, трудова, соціальна, фінансова і адміністративна).

Відповідно до цього поділу створено п'ять систем судів, кожну з яких очолює власний найвищий судовий орган. При цьому загальним судам підсудні всі цивільні і кримінальні справи, які не віднесені до компетенції органів адміністративної юстиції та інших спеціалізованих судів. Діяльність загальних судів регламентується Законом про судовий устрій, відповідними законами і положеннями про них.

Верховний федеральний суд очолює систему загальних судів. З усіх загальних судів лише Верховний федеральний суд є загально-федеральною установою, а всі нижчестоящі відносно нього суди є судами відповідної землі. У структурі і компетенції загальних судів окремих земель є певні, не дуже суттєві відмінності.

Вищі суди землі діють як апеляційні і касаційні інстанції і як суди першої інстанції. Вони утворені у всіх землях, що входять у ФРН, у кількості від одного до чотирьох. (У Баварії, наприклад, існує три вищі суди землі і Баварський верховний суд у Мюнхені, який разом із повноваженнями одного з вищих судів землі здійснює за деякими категоріями цивільних і кримінальних справ функції Верховного федерального суду як касаційної інстанції для баварських судів.). Суди землі виступають як суди першої інстанції і як суди другої інстанції, що розглядають скарги на рішення і вироки нижчестоящих судів. Дільничні суди є низовою ланкою системи загальних судів [1, с. 35].

Австрія, як і Німеччина, також є федеративною державою. Але відповідно до Федеральної конституції Австрії судочинство є прерогативою лише федеральної влади (ч. 1 ст. 83). Відповідно у країні існують тільки федеральні суди, а землі не мають своїх судових органів. Однак у 1988 р. у кожній з дев'яти земель Австрії були засновані незалежні адміністративні суди, які почали функціонувати з 1991 р.

Розділ «В» Конституції Австрії «Судова влада» значну увагу приділяє питанням незалежності суддівського корпусу та праву громадян на судовий захист. Але при цьому зазначає, що вищою інстанцією у цивільних і кримінальних справах є Верховний суд (ст. 92). Існують також суди другої та першої інстанцій [1, с. 46]. Судом другої інстанції є вищий суд землі. Такі суди створені в чотирьох містах – Відень, Грац, Лінц та Інсбрук (один суд на дві-три землі). Вони розглядають скарги на вироки і рішення нижчестоящих судів і за загальним правилом засідають у складі сенату з трьох професійних суддів. Судами першої інстанції в Австрії виступають суди землі або округу (таких судів 17). А нижчу ланку судової системи Австрії становлять близько 200 дільничних судів.

У Австрії діють також спеціалізовані суди, що не входять до загальної системи. Це перш за все суди у трудових справах, які повинні вирішувати конфлікти між підприємцями і працівниками за участю їх представників, а також третейські суди з питань соціального страхування, що розбирають конфлікти в цій галузі. У Відні діє єдиний на всю Австрію Торговий суд, у якому розглядаються спори господарського характеру, зокрема всі справи з банкрутства, а також патентний суд, що ухвалює рішення по клопотаннях про визнання патентів недійсними. До складу останнього входять професійні юристи і фахівці у різних галузях техніки [1, с. 48].

В Італії поряд із загальними судами виділяються Державна рада й інші органи адміністративної юстиції (адміністративні суди), Рахункова палата (має компетенцію у сфері публічної звітності) і військові трибунали, що функціонують як у воєнний, так і в мирний час. В основі системи загальних судів лежить судовий округ, який, як правило, не збігається з адміністративно-територіальними одиницями. Загальну

судову систему очолює Вищий касаційний суд. До функцій двадцяти трьох апеляційних судів, що засідають у головних містах судових округів, входить розгляд апеляційних скарг на вироки і винесені по першій інстанції ухвали трибуналів. Трибунали, у свою чергу, розглядають як суд першої інстанції кримінальні і цивільні справи, що перевищують компетенцію преторій, а як друга інстанція – апеляційні скарги на ухвалені преторіями вироки і рішення. Справи про найбільш серйозні кримінальні злочини входять до компетенції судів присяжних. Одноосібні мирові судді (консильатори) наділені дуже обмеженою компетенцією [7, с. 316].

Окрему увагу слід приділити питанням реформування судової системи та забезпечення незалежності судової гілки влади у Швеції. Судді незалежні від Парламенту і Уряду в прийнятті своїх рішень, законом гарантується невторгання цих двох гілок влади у діяльність судової системи. Незалежність також забезпечується незмінюваністю та пожиттєвим призначенням на посаду, а саме до досягнення 67 років, належним рівнем їх матеріального забезпечення, яке є високим і не може зменшуватись, а також складна процедура добору, призначення на посаду та звільнення з посади судді.

Наразі, судова система Швеції є триланковою і складається із судів загальної та адміністративної юрисдикції, до структури яких входять місцеві суди, апеляційні суди, Верховний суд Швеції (найвища судова інстанція в цивільних і кримінальних справах) і Вищий адміністративний суд Швеції. Також існують спеціальні суди, або трибунали, які діють за особливою процедурою та не входять до судової системи Швеції [8, с. 102].

Особливого значення під час реформування судової системи України та адаптації України до європейських

стандартів має досвід держав, які відносно недавно почали реформувати свої судові системи відповідно до вимог Європейського Співтовариства. Насамперед, до таких країн треба віднести Грузію і Польщу.

Грузія почала реформування судової системи з пріоритетом на покращення правосуддя та відновлення довіри суспільства у 2005 р. Кожен крок зроблений до сьогодні в кінцевому результаті призвів до налагодження функціонування судової системи та доступу до правосуддя.

Реформування судової системи почалося з кадрів. Так, кваліфікаційні іспити суддів почали проводитися за фахом, а саме, в кримінальній, адміністративній та цивільній спеціалізації. Такий відбір був введений для того, щоб ті судді, які мають більш високу кваліфікацію у певній галузі права, здійснювали судочинство в юрисдикції цієї галузі. Окрім цього, зарплата суддів була підвищена та закріплена у законах задля протидії корупції. Не залишилися без уваги і судові приміщення, які на початку судової реформи знаходилися у жахливому стані. Їх ремонтування спочатку здійснювалося за фінансової підтримки Світового банку, але зараз це здійснюється за рахунок асигнувань з бюджету. Тепер стало можливим робити стенографічні звіти та протоколи слухань в електронному вигляді і переглядати речові докази за допомогою електронних дисплеїв [9, с. 165].

Також було створено незалежні від виконавчої та законодавчої влади інститути, що дозволяють судовій владі самостійно управляти системою. З 2011 р. почалося поетапне впровадження суду присяжних, а згодом і інституту медіації, що покликане збалансувати навантаження судів. Для ефективної роботи системи медіації, між Верховним Судом Грузії та Тбіліським державним університетом було підписано угоду про підготовку медіаторів. Не

залишили поза увагою відносин між судовою владою та громадськістю шляхом введення посади судді-спікера, навчання суддів взаємодії з журналістами та дружлюбний прийом громадян. Зараз у кожному суді працюють два-три спеціально навчені судді, які завжди готові прокоментувати рішення своїх колег у тій чи іншій справі [6, с. 182].

Система, повноваження і порядок діяльності загальних судів визначаються Органічним законом Грузії «Про загальні суди», де ст. 2 закріплено триланкову судову систему. Так, до структури загальних судів віднесено: міські суди – суди першої інстанції, апеляційні суди і Верховний Суд Грузії, як найвища касаційна інстанція [10].

Важливе значення під час реформування судової системи для нас має досвід Польщі, яка завдяки вмілим реформам стала повноправним членом Європейського Союзу. Конституція Польщі у ст. 173 закріплює незалежність судової влади від інших гілок державної влади, та зазначає, що судочинство здійснюють суди і трибунали. Також зазначено, що правосуддя здійснюють Верховний суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди. Так само як і в Грузії, у воєнний час допускається створення «надзвичайного суду»: «Надзвичайний суд або прискорений процес може бути встановлений тільки на час війни» (ч. 2 ст. 175 Конституції Польщі).

На Верховний суд Основний Закон Польщі покладає здійснення нагляду за діяльністю загальних і військових судів у сфері винесення вироків і рішень. Вищий Адміністративний суд, а також інші адміністративні суди покликані здійснювати контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль включає також винесення судових рішень про відповідність законам постанов органів територіального самоврядування й нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації. Фіксується принцип інстанційності

судочинства та гарантується не менше двох інстанцій при розгляді справ у суді.

До трибуналів Конституція Польщі відносить Конституційний трибунал і Державний трибунал. Конституційний трибунал є органом конституційної юрисдикції й за компетенцією схожий з Конституційним Судом України. Державний трибунал створений для притягнення до відповідальності вищих посадових осіб країни за порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи у сфері виконання своїх службових обов'язків [11, с. 59].

Проведене дослідження судових систем зарубіжних країн дає змогу дійти до висновку, що у країнах англо-американської правової сім'ї (США, Велика Британія) діє складна та децентралізована система судоустрою, що пов'язано із їх формою державного устрою та історичними процесами. Натомість, для унітарних європейських країн романо-германської правової сім'ї та скандинавських країн характерна триланкова судова система. Чотириланкова система збереглася лише в кількох країнах із федеративним устроєм – у Німеччині, Російській Федерації, а також в Іспанії, регіони якої історично мають сильні автономні повноваження.

Венеціанська комісія, у свою чергу, вже неодноразово наголошувала на сумнівності існування в Україні чотириланкової судової системи, оскільки вона створює зайву бюрократію, адміністративний тягар, призводить до надмірної складності й затягування провадження, загрожує створенням процесуальних затримок, численними та складними колізіями юрисдикції.

Тож, враховуючи успішний досвід іноземних держав із триланковою судовою системою та висновків Венеціанської комісії достатньо для побудови триланкової судової системи в Україні.

Література:

1. Порівняльне судове право : навч. посіб. // І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, Н.В. Сібільова, В.С. Бабкова, Ю.І. Крючко // за ред. І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – 112 с.
2. Вон Девід М. Судова система США і верховенство права [Електрон. ресурс]. – URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_US_Judiciary_UKR.pdf (дата звернення 18.01.2018).
3. Глушенко С.В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 490 с.
4. Рунессон Ерік М., Гі Марі-Лоранс. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління. – Вашингтон, 2007. – 68 с.
5. Конституція Французької Республіки: станом на 30 серпня 2015 р. / пер. з фр.; укладач П.В. Романюк. – Х.: Право, 2015. – 68 с.
6. Ріяка В.О., Закоморна К.О. Конституційне законодавство зарубіжних країн. Хрестоматія : Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 384 с.
7. Державне право зарубіжних країн (у схемах) : навч. посіб. / Б.В. Калиновський, О.Я. Лапка, Н.Я. Лапка, Т.О. Пікуля та ін. ; За заг. ред. О.Я. Лапки. – К.: КНТ, 2012. – 528 с.
8. Кравчик М.Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України : Дис. ... канд. юрид. наук / Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу і права». – Львів, 2015. – 217 с.
9. Орловська Л.А. Стан реформування правосуддя на сучасному етапі проведення конституційної реформи в Україні // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Запоріжжя : «Просвіта», 2016. – С. 164-166.
10. Об общих судах: Органический закон Грузии от 04.12.2009 № 2257 [Электрон. ресурс] // Законодательный Вестник Грузии. – URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90676> (дата обращения 18.01.2018).
11. Прилуцький С.В. Судова система Республіки Польща // Бюл. М-ва юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 53-64.

References:

1. Porivnyal'ne sudove pravo: Navch. posib. // I.Ye. Marochkin, L.M. Moskvych, N.V. Sibil'ova, V.S. Babkova, Yu.I. Kryuchko / za red. I.Ye. Marochkina, L.M. Moskvych. – X.: Pravo, 2008. – 112 s.
2. Von Devid M. Sudova sy'stema SShA i verhovenstvo prava [Elektron. resurs]. – URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_US_Judiciary_UKR.pdf (data zvernennya 18.01.2018).
3. Glushhenko S.V. Vy'shhi specializovani sudy v sy'stemi sudovoyi vlady Ukrainy: Dy's. ... d-ra yury'd. nauk: 12.00.10 // Nacz. yury'd. un-t im. Yaroslava Mudrogo. – X., 2015. – 490 s.
4. Runesson Erik M., Gi Mari-Lorans. Mediatsiya konfliktiv i sporiv u galuzi korporatynogo upravlinnya. – Vashyngton, 2007. – 68 s.
5. Konstytuciya Francuz'koyi Respubliky: stanom na 30 serpnya 2015 r. // per. z fr.; ukladach P.V. Romanyuk. – X.: Pravo, 2015. – 68 s.
6. Riyaka V.O., Zakomorna K.O. Konstytucijne zakonodavstvo zarubizhny'x krayin: Xrestomatiya: Navch. posib. – K.: Yurinkom Inter, 2007. – 384 s.
7. Derzhavne pravo zarubizhny'x krayin (u sxemax): Navch. posib. // B.V. Kaly'novskiy, O.Ya. Lapka, N.Ya. Lapka, T.O. Pikulya ta in. // Za zag. red. O.Ya. Lapky. – K.: KNT, 2012. – 528 s.
8. Kravchyk M.B. Reformuvannya sudovoyi sy'stemy yak vazhlyva skladova yevropejs'koyi integraciyi Ukrainy: Dy's. ... kand. yury'd. nauk // Pryvatnyj vy'shhyj navchal'nyj zaklad «L'vivskiy universytet biznesu i prava». – L'viv, 2015. – 217 s.
9. Orlovska L.A. Stan reformuvannya pravosudya na suchasnomu etapi provedennya konstytucijnoyi reformy v Ukraini // Aktualni problemy derzhavno-pravovogo rozvytku Ukrainy v konteksti yevrointegracijny'x procesiv: materialy Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi. Zaporizhzhya : «Prosvita», 2016. – S. 164-166.
10. Ob obshhy'x sudax: Organycheskyj zakon Gruzyy ot 04.12.2009 # 2257 [Elektron. resurs] // Zakonodatel'nyj Vestnyk Gruzyy. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90676> (data obrashhenya 18.01.2018).
11. Pryluczkyj S.V. Sudova sy'stema Respubliky Pol'sha // Byul. M-va yustyciyi Ukrainy. – 2014. – # 6. – S. 53-64.

Лисна И. С. Зарубежный опыт функционирования судебных систем и возможность его использования при проведении судебной реформы в Украине.

Судебная система в Украине с момента обретения государством независимости фактически находится в состоянии постоянного реформирования. Как правило, каждый реформаторский период в этой сфере вводится под лозунгами обеспечения независимости судебной власти, приближение национальной судебной системы и процедуры осуществления судопроизводства с международными и европейскими нормами и стандартами. Однако, практика реализации таких реформаторских идей за годы независимости Украины только обострила проблему. Уровень доверия общества к судебной власти стал крайне низким, уровень коррумпированности судей вырос, ухудшился доступ к справедливому суду. Поэтому, проблема реформирования судебной власти в Украине на сегодня является актуальной, поскольку только стабильное законодательство и эффективное правосудие способны реально обеспечивать надежную защиту прав и свобод человека, интересов общества и государства.

Ключевые слова: суды, правосудие, судебная система, судебная реформа, институт медиации.

Lisna I. S. External experience of judiciary functioning and the possibility of its use in case of judiciary reform in Ukraine.

The judicial system in Ukraine is actually in state of permanent reform from the moment of its independence. Every reforming period in this purview are usually implement on slogans of ensuring independence of the judiciary the approximation of the national judicial system and the procedure for the execution of court cases to international and European norms and standards. Instead, the practice of realization such reformist ideas over the years of Ukraine's independence has only aggravated the problem. The level of public confidence in the judiciary became very low, level of corruption of judges increased worsened access to

fair trial. Therefore, the problem of reforming the judiciary in Ukraine today is actual, since only stable legislation and effective justice are capable of providing a reliable protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state.

Keywords: *courts, justice, judicial system, judicial reform, institution of mediation.*

Авторська довідка:

Лісна Іванна Стефанівна – доцент, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри історії та теорії держави та права Чорноморського національного університету ім. Петра Могили.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018 р.

Рецензент: к.ю.н., доц. О. В. Валецька.

